

ЛАКАНІВСЬКА ІСТИНА В ТАНАТОЛОГІЧНИХ ВИМІРАХ

Анотація. Статтю присвячено теоретико-культурологічній інтерпретації категорії істини у філософському психоаналізі Ж. Лакана та її танатологічним (пов'язаним із проблематикою смерті) аспектам.

Ключові слова: суб'єкт, істина, лаканівський психоаналіз, фігура істини, означник, танатологія.

Аннотація. Стаття посвячена теоретико-культурологічній інтерпретації категорії істини в філософському психоаналізі Ж. Лакана та її танатологіч-

ним (связанным с проблематикой смерти) аспектам.

Ключевые слова: субъект, истина, лакановский психоанализ, фигура истины, танатология.

Summary. Article is devoted to the theoretical and cultural interpretation of the category of the truth in Lakanian philosophical psychoanalysis and its thanatological (connected with the problem of death) aspects.

Key words: subject, the truth, Lakanian psychoanalysis, figure of the truth, thanatology.

Актуальність теми. Філософсько-культурологічний психоаналіз Жака Лакана (1901—1981) можна визначити як справді “глибинну течію” сучасної культурологічної думки, оскільки “парадигмальний зсув” в європейській гуманітарії другої половини ХХ ст., пов'язаний із субверсією її метафізичних та онтологічних підвалин, зі зміщенням фокусу уваги на проблематику письма й чуттєвості, тектонічно зумовлений саме цією постаттю (вкупі із семіотиком Роланом Бартом — ці дві постаті втілюють драму переходу від структуралізму до постструктуралізму в найтонших міжпарадигмальних розрізненнях).

Саме лаканівська психоаналітична концепція суб'єкта лягла в основу постструктуралістської ревізії суб'єктності та суб'єктивності як такої — на цьому понятті суб'єкта, зокрема, ми засновуємося в сучасній українській культурології.

На сьогоднішній день провідні осередки вивчення лаканівського психоаналізу знаходяться у Франції (Ж.-А. Міллер, А. Бадью, К. Клеман, С. Леклер), Великій Британії (М. Боуї, С. Кей, Д. Мейсі, М. Саруп, Дж. Форрестер), США (Х. Аерза, А. Джонстон, Дж. Копжек, Б. Фінк).

В Україні серед культурологів і філософів лаканівського напрямку слід назвати передусім таких авторів, як М. Собуцький, А. Вертель, В. Мілоторська та ін.

Серед найбільш впливових соціально-кри-

тичних праць на цю тему насамперед вирізняємо науковий доробок французького філософа та “історика ідей” Алена Бадью, який є вихідцем із лаканівської школи психоаналізу (праці “Теорія суб'єкта” (Théorie du sujet, 1982), “Політика і сучасність” (Politique et modernité, 1992), “Стислий виклад метаполітики” (Abrégé de métapolitique, 1998) та ін.); критичні розвідки теоретиків Люблянської школи теоретичного лаканівського психоаналізу — Славоя Жижека, Младена Долара, Аленки Зупанчич, розпочаті найбільш резонансною в науковому світі роботою С. Жижека “Піднесений об'єкт ідеології” (“The Sublime Object of Ideology”, 1989), на сьогоднішній день соціально-критичний доробок Люблянської школи нараховує десятки праць згаданих теоретиків; політичні студії в сучасній грецькій філософії, зокрема, варто назвати фундаментальну працю Янніса Ставракакіса “Лакан і політичне” (“Lacan and The Political”, 2002).

Серед авторів пострадянського гуманітарного простору, які використовують лаканівський психоаналіз у соціально-критичному ключі, слід назвати передусім В. Софронова, Д. Ольшанського (статті “Кінець історії — початок людини: про вплив стратегій Маркса на сучасну філософію”, 2004, “Народження знання з духу рабства”, 2005 та ін.) та інших молодих російських та українських філософів, які продовжують розпочату С. Жиже-

ком у 1990-х роках традицію поєднання лаканівського психоаналізу з марксистською соціально-критичною методологією та гегелівською політичною філософією у модерністській інтерпретації Александра Кожева (див.: Вступ до читання Гегеля: лекції з феноменології духу, прочитані з 1933 по 1939 р. у Вищій практичній школі в Парижі).

Набагато меншою мірою дослідники звертаються до застосовності понять і категорій лаканівського психоаналізу в аналізі категорій освіти, особливо в її загальногуманітарних, позапедагогічних аспектах. Ж. Лакан, як і численні його колеги, французькі філософи постструктуралізму (скажімо, Ж. Дерріда), тяжів до сократичної традиції у своїх рефлексіях гуманітарної освіти, навчання філософії та у власній освітній практиці, провадячи з 1953 по 1980 рік безперервний семінар з теоретичного психоаналізу на базі різних гуманітарних освітніх закладів Парижа. Лекції Лакана були стенографовані, розшифровані й опубліковані його послідовниками і становлять основний корпус його теоретичних праць — 30 томів так званих лаканівських “семінарів”; з них перекладено й видано російською мовою 7 томів, українською — поки що жодного тому не перекладено (Кн.1. “Праці Фрейда з техніки психоаналізу” (1953/54); Кн. 2: “Я” в теорії Фрейда та в техніці психоаналізу (1954/55”); Кн. 5. “Утворення несвідомого” (1957/58); Кн. 7: “Етика психоаналізу” (1959/60); Кн.10. “Тривога” (1962/63); Кн.11. “Чотири базові поняття психоаналізу” (1964); Кн.17. “Зворотний бік психоаналізу” (1969/70).

Тут варто одразу наголосити на тому історико-філософському факті, що сам контекст формування основних концептів лаканівського психоаналізу — передусім освітньо-гуманітарний, а не клінічний. Багаторічний лаканівський семінар (1953—1980) був концептуальним полем формування ідей та теорій постструктуралізму, оскільки у його роботі брали участь у різних роках провідні теоретики постструктуралізму — М. Фуко, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, Ю. Крістева, Ж. Дерріда та ін., сприймаючи та реінтерпретуючи ідеї Лакана в активному науковому міждисциплінарному діалозі.

Психоаналіз ХХ ст. дуже багато додав до розуміння понять “суб’єкта” і “особистості”, змусивши гуманітарну науку відійти від традиційного модерного розуміння картезіанського суб’єкта як ідеалу раціональності, де людина ототожнюється із власним когнітивним актом, та запровадивши набагато складніше, багатовимірне розуміння суб’єкта. Важливо наголосити на тому, що широко відомих робіт, які б досліджували психоаналітичні, зокрема лаканівські моделі й концепти, в гуманітарному освітньому дискурсі, фактично не існує, тому ця лакуна вимагає концептуального наповнення, передусім із використанням першоджерел лаканівського психоаналізу.

У формулюванні істини у сфері гуманітарної (філософської) освіти ми можемо висунути попереднє припущення, що локалізація її відбувається “десь поміж” (“in between”) традиційними формулюваннями істини наукової (у її модерному парадигмальному розумінні) та істини психоаналітичної, “контекстуальної”. У формулюванні психоаналітичної істини пошлемося на статтю російського психоаналітика лаканівської школи М. Соболева: “Істина — от ядро та водночас інструмент аналітичного досвіду. Це особлива істина, відмінна від єдиної Істини науки і зовсім не схожа на Істину Божественну. У психоаналізі йдеться про суб’єктивну істину. І виявити її ми можемо тільки у мові, де вона, власне, й існує, і тільки у мові ми можемо відзначити її прогрес” [6].

Ж. Лакан у найпершому семінарі зазначив: “Саме з виміром мовлення до реально-го впроваджується істина. До мовлення немає ні істинного, ні хибного. З мовленням же вводиться істина, але також і неправда, і ще інші реєстри” [4, 67]. Істина, за Лаканом, виникає із самоусвідомлення, проте вона завжди не-повна, бо контекстуальна у своєму відкритті суб’єкту осягнення (аналізанта чи учневі — тут Лакан зрівнює їхні статуси), водночас у такому формулюванні лаканівська істина постає як суб’єктивний афект/ефект і є спорідненою ідеї “смислу” Ж. Дельоза (смысл як суб’єктивний афект, що виникає внаслідок парадоксу, сингуляризованої події смислотворення у концептотворенні).

Категорія знання у психоаналізі Лакана також надзвичайно важлива, бо вона є одним із засадничих принципів, що уможливають психоаналітичний процес, до того ж категорія знання ускладнена його інтранзитивністю. У цьому контексті варто долучити до розгляду таке поняття лаканівського психоаналізу, як “Суб’єкт-Вірогідно-Наділений-Знанням” (“Суб’єкт-Зобов’язаний-Знати”, “Sujet-Supposé-Savoir”), що являє собою символічну іпостась, функцію психоаналітика, а також того, хто може стати об’єктом трансферу (перенесення) поза контекстом психоаналізу, в контекстах мистецтва, релігії чи навчання, зокрема Вчителя.

Знання, яким символічно наділяється “Sujet-Supposé-Savoir”, є іманентно наявним у самому суб’єкті пізнання (аналізанти) і не слугує звичайною інстанцією передачі — аналітик втілює цю іпостась ще до того, як починає щось знати про аналізанта.

Структура знання, за Жаком Лаканом, є цілковито недослідженою темою, яка потребує докладного філософсько-текстологічного опрацювання та інтерпретації в контекстах сучасної гуманітарної освіти. У цьому контексті гуманітарій-освітянин (культуролог насамперед) може розглядатися як “фігура знання” чи “фігура істини”.

Позиціонуючи наставника-культуролога як “фігуру істини”, що транслює насамперед суб’єктивні смисли у лаканівсько-дельозівському розумінні, а не як транслятора утилітарно-корисної інформації (функція, до якої зводиться навчання та знання в ряді сучасних прагматистських концепцій), ми маємо можливість обґрунтувати переваги суб’єктно-орієнтованого знання, повернути до академічних контекстів модуси “філософського існування” Е. Гуссерля і Г. Гадамера.

Жак Лакан зазначає, що “Інший, визначений як місце мовлення (Дискурсу), з не меншим правом є і свідком Істини. Адже без виміру Істини хитрощі мовлення нічим би не відрізнялися від тих оманливих рухів, що їх застосовують тварини у боях чи шлюбних ігрищах”. Місце Іншого є тим, що потрібно означникові для того, аби мовлення, носієм якого є Інший, могло вводити в оману, тобто

позиціонувати себе як Істину. “Таким чином, Істина отримує свої гарантії не від реальності, до якої вона має стосунок, а від мовлення. І від неї ж отримує тавро, що вводить її у структуру фантазії” [5, 140].

Для Лакана символічна іпостась Суб’єкта-Зобов’язаного-Знати є вочевидь фігурою істини, а не фігурою знання у зазначеній топології, якщо виходити із найвідомішого лаканівського твердження, сформульованого у тексті XI семінару “Чотири базових поняття психоаналізу” стосовно того, що Суб’єкт-Зобов’язаний-Знати (аналітик в аналізі) найбільше є таким для аналізанта першої миті, коли не може знати нічого про нього, й знищується в цій якості наприкінці аналізу (на стадіях афанізісу й відчуження), коли зрештою починає таки щось про нього знати [6]. І це невипадково. Знання й любов пов’язані в акті трансферу — я люблю того, за ким передбачаю знання. І ненавидять нас, бо не вбачають за нами ніякого знання.

Це знання Суб’єкта-Зобов’язаного-Знати як фігури істини є для Лакана абсолютним гегелівським знанням. Абсолютне знання сконцентроване у точці абсолютного збігу Символічного з Реальним (у якій немає чого чекати!); у цій точці й перебуває суб’єкт, який досягнув тотожності із собою самим, даний як істота-що-все-усвідомлює (знову ж таки, за Гегелем).

У праці “Спростування суб’єкта та діалектика бажання в несвідомому у Фрейда” Лакан піддає сумніву (або, радше, піддає запити, questions) його наукове знання: нібито вчений — це той, хто мусить “знати за всіх”, точніше, цікавитися тим, чим цікавиться загал, цього не знаючи, що становить “всезагальний інтерес”, але слабкість вченого і полягає у тому, що він стоїть на тому самому шаблі знання, що й пересічна людина, стосовно того, що в результатах його діяльності становить цей “всезагальний інтерес”; вчений мусить виконувати за широкий загал функцію аналітика — “знати за іншого”, але тут він і зазнає поразки. Отже, на думку Лакана, Суб’єкт-Зобов’язаний-Знати — це велика пастка (для іншого, Іншого й себе самого) [3, 157].

Тут постає відомий лаканівський парадокс

істини: істина конституювана у мовленні, проте завжди не-вся. Багаторазово, в різних формулюваннях Лакан розмірковує над проблемою неможливості сказати “всю істину”.

Скажімо, коли цього вимагають від свідка на суді, істина співвідноситься із законом, який регулює насолоду. В аналізі аналізанти пропонується “сказати все”, але він не може “сказати все” вже з тієї причини, що він не дорівнює своєму несвідомому! Подібним чином неможливо висловити всю правду (можливо висловити її тільки поза означником, “між рядків”). Отже: істина, яка претендує на повноту, vs істина недовисловленості (істина, що боїться причини бажання).

Дезонтологізуючи та семіотизуючи сучасний йому гуманітарний лексикон, Лакан редукує численні фундаментальні поняття філософського тезаурусу до “чистих означників”: онтологія веде свій відлік не від появи буття, а від появи означника “буття”, й немає підстав стверджувати, нібито цей означник є пріоритетним чи примордіальним стосовно решти. Істина ж не зводиться до означника, бо вона є “ефектом означника”, виникаючи, скажімо, в лакуні обмовки, де починає функціонувати лаканівське “наповнене мовлення” як альтернатива “порожньому” нарцисичному дискурсу.

З іншого боку, Лакан наполягає на тому, що смерть як означник зумовлена самою структурою дискурсу: вона не тільки визначає в дискурсі символіку й пунктуацію, а й дається взнаки у травматичному повторенні, через яке заявляє про себе фрейдівський Танатос, “інстинкт смерті”. Цю тему, зокрема, він розробляє у XVII семінарі “Зворотний бік психоаналізу”, де міркування про способи функціонування смерті в дискурсі вписано до експлікації лаканівської “теорії чотирьох дискурсів” (дискурсу Пана, дискурсу університету, дискурсу істерика й дискурсу психоаналітика) та рефлексій стосовно місця істини у кожному з них.

Інстинкт смерті (або ж драйв смерті) є тим, що часто промовляє фігурою істини, як наполягає Лакан у цьому тексті.

Нагадаємо, що формулювання “мною говорити” з’являлося вже раніше у ключовому для лаканівської теорії та всієї гуманітарії до на-

ших днів твердженні “Я — це Інший” (“Je est un Autre”), вперше сформульованому Артюром Рембо.

Шлях до смерті і являє собою (у фрейдологанівській логіці) те, що іменується насолодою, яку конституюють в собі істина і знання, “і саме в ці стосунки втручається те, що виникає у момент появи означувальної інструментарію” [5, 97].

Істина викликає до життя смерть як означник. Але варто пам’ятати і той факт, що функція насолоди для Лакана тісно пов’язана із повторенням, яке і притлумлює травму, і семіотизує водночас. Надокучливе повторення являє собою психічну реальність істоти, вписаної у мову. І тут Лакан доходить несподіваного висновку в цитованому фрагменті про те, що “...те, що цікавить нас у вигляді повторення та вписується в діалектику насолоди, виявляється спрямованим проти життя. Саме на рівні повторення Фрейд виявляє, що сама структура дискурсу змушує його заговорити про інстинкт смерті”.

Відоме визначення Лакана стосовно семіотичного виміру суб’єкта, включеного до взаємовідносин між означниками, яке формулюється відомим слоганом: “Означник репрезентує суб’єкта іншому означникові”, раптово набуває танатологічного аспекту: “Буття-до-смерті, — зауважує Лакан, — це візитівка, якою один означник репрезентує суб’єкта для іншого означника... Ця візитівка ніколи не досягає адресата, оскільки, щоб нести на собі адресу смерті, вона мусить бути розірваною”. Дослідники звертають увагу на те, що, за Лаканом, “функція смерті полягає у тому, щоб відновити той стан структури несвідомого, що був порушений елементом означника” [1, 7].

Висновки. “Культурологія смерті” — у такому дисциплінарному визначенні, що дав їй сучасний російський культурфілософ та естетик К. Г. Ісупов, нерозривно пов’язана із питанням істини [2, III].

Психоаналітичний проект Ж. Лакана, що триває в сучасному гуманітарному просторі, органічно вписується до цього дослідницького поля, що було остаточно концептуалізоване протягом останніх десятиліть у сучасній російській філософії, насамперед у світоглядно-

му проєкті “Петербурзького Танатосу”.

У подальшому необхідно в окремій праці сформулювати базові підвалини “лаканівської

танатології”, що ми також вважаємо актуальним дослідницьким завданням на майбутнє.

Література:

1. *Алексеев П. Ю.* Функция смерти в бессознательном: Ж. Лакан о теории З. Фрейда / П. Ю. Алексеев // Известия Саратовского университета. Сер.: Философия. Психология. Педагогика. – 2010. – Вып. 1. – С. 3–7.
2. *Исупов К. Г.* Русская философская танатология / К. Г. Исупов // Вопросы философии. – 1994. – №3. – С. 106–114.
3. *Лакан Ж.* Ниспровержение субъекта и диалектика желания в бессознательном у Фрейда / Ж. Лакан // Инстанция буквы в бессознательном или судьба разума после Фрейда. – М.: Гнозис, 1996. – С. 153–191.
4. *Лакан Ж.* Семинары. Книга 2: “Я” в теории Фрейда и в технике психоанализа. (1954–55) / Ж. Лакан. – М.: Гнозис, 1999. – 520 с.
5. *Лакан Ж.* Семинары. Книга 20: Ещё (1972–73) / Ж. Лакан. – М.: Гнозис, 2011. – 175 с.
6. *Соболев М.* Открытие Лакана. Перенос и сопротивление (II) / М. Соболев. – Электронный ресурс: [www документ <http://lacanianseminar.blogspot.com/2011/02/iii.html>]